

KAD DEMOKRATIJA VEIKTŲ: PILIE TINĖS GALIOS BEIEŠKANT*

Pilietinės visuomenės plėtra politinių partijų programose ir politikų kalbose jau seniai tapo idėja, kurią privaloma įtraukti į žadamų nuveikti darbų sąrašą, ar būtinu strateginių valstybės tikslų punktu. Nes tiesiog „taip reikia“, nes „visi žino“, kad brandi pilietinė visuomenė yra neatsiejama nuo brandžios demokratinės valstybės. Tačiau taip ir lieka nepasakyta, ką ta visuomenė turėtų daryti, kaip ją auginti, ko jai trūksta. „Pilietinės visuomenės“ sąvoka politinės retorikos erdvėje lieka tuščia. Taip, Lietuvos „gyventojai pasyvūs“, taip, „valdžia nutolusi nuo piliečių“, bet ką daryti? Ar apskritai įmanoma ką padaryti?

Į šiuos esminius klausimus atsakymus rasti bando penkių autorių kolektyvas monografijoje „Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis“. Knygoje siekiama iširti Lietuvos pilietinės visuomenės potencialą arba, pačių autorių žodžiais, – „atrasti galią, priklausančią piliečiams“ (274 p., čia ir toliau skliaustuose nurodomi puslapiai iš recenzuojamos knygos), įvardyti kliūtis, kurios trukdo šiai galiai plėtotis, ir rasti socialines praktikas, kurios skatintų šios galios plėtrą (10 p.). Išsikeltos užduotys ambicingos ir reikalauja gilios empirinės analizės. Derindamos naujausius kiekybinius ir koky-

* Rūta Žiliukaitė, Ainė Ramonaitė, Laima Nevinskaitė, Vida Beresnevičiūtė, Inga Vinogradnaitė. Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis. Vilnius: Versus Aureus, 2006.

binius duomenis, monografijos autorės atliko išsamų, nuoseklų ir korektišką tyrimą, kurį galima pateikti kaip pavyzdinį visiems, užsiimantiems ar ketinantiems užsiimti politine sociologija.

Rengiant studiją atlikti du kokybiniai tyrimai-apklauskos (miestelyje x ir Vilniuje) gerokai pagyvina ir įprasmina knygą ne tik suteikdami statistiniams duomenims apčiuopiamumo ir gilesnės prasmės, bet ir leisdami pateikti autentiškas reakcijas ir akademiškų klausimų komentarus. Taigi knyga ne „sausą“, vadinasi, – prieinama ir „įveikiama“ ne tik tiesiogiai užsiimantiems mokslinė veikla. Akivaizdu, kad autorės, monografijoje sau keldamos ne tiek teorinius, kiek praktinius tikslus („kad tyrimas taptų įrankiu, skatinančiu socialines permainas“, 274 p.), puikiai supranta, koks svarbus yra aiškus ir nuoseklus kalbėjimas.

Visuomeni, kad ji sugebėtų pati kažką nuveikti ir pademonstruoti savo pilietiškumą, būtina galia. Ši pilietinė galia studijoje suvokiama dviem aspektais: viena vertus, kaip sąmoninga valstybinės valdžios kontrolė ir, kita vertus, kaip gebėjimas veikti savarankiškai siekiant bendrai suvokiamo gėrio. Kitaip tariant, „įgalinta“ pilietinė visuomenė jaučiasi atsakinga už save bei savo aplinką ir yra pajėgi mobilizuotis, kai aplinkybės netenkina, ir kažką keisti. Ši veikimo arena bendriems tikslams siekti, esanti tarp privačios ir valstybės viešosios valdžios erdvių, yra kartu ir šių dviejų erdvių jungiamoji grandis, kaip tik ir neleidžianti susidaryti elito ir masių atskirčiai, apie kurią šiuo metu Lietuvoje dažnai kalbama.

Kaip ir kur vykdoma „vidinių pilietiškumo išteklių paieška“ (262 p.)? Klausiami pačių piliečių – ką jie veikia ir kodėl, kaip suvokia save valstybėje, bendruomenėje, kokie jų idealai, vertybės ir pan. Bandoma įlikti į žmonių vidų ir tuo remiantis suprasti visuomenės problemas ir pilietiškumo plėtros perspektyvas, nes greičiausiai „pilietinė visuomenė yra atsakymas į mūsų valstybę kamuojančias problemas“ (10 p.). Taip autorės ginčijasi su institucionalistine paradigma, siekiančia parodyti, kad sėkmingos demokratijos prielaida yra tinkama institucinė sąranga, taisyklės ir procedūros. To, anot autorių,

neužtenka – būtinas „stuburas“ – veikianti bendruomenė, sugebanti išsireikalauti iš valdžios elgtis tinkamai.

To „stuburo“ paieškoms pasirenkama žemėlapiu metafora – analizuojama vis ta pati didžiulė ir sudėtinga apklausomis identifikuota pilietinių nuostatų sistema, kiekvieną kartą išryškinant, į paviršių iškeliant vis kitą pjūvį. Iš viso knygoje jų devyni: pilietinis formalus ir neformalus įsitraukimas veikti bendrai; konvencinis (dalyvaujant rinkimuose) ir nekonvencinis politinis veikimas; du viešosios erdvės aspektai: piliečių pokalbiai apie politiką ir žiniasklaidos kuriama viešoji erdvė; paskutiniai trys pjūviai skirti vertybėms, palaikančioms pilietiškumą – paramai savo politinei bendrijai, socialiniam pasitikėjimui ir solidarumui bei paramai demokratijai.

Juokaujant knygą galima palyginti su geru detektyvu, kai įvykiai visiškai netikėtai pasuka visai kita linkme negu skaitytojas spėjo, tai yra studija, viena vertus, pateikia jau lyg ir anksčiau žinotų, nors galbūt iki tol tik intuicija grįstų faktų įrodymų, kita vertus, ji gali sugriauti ir jau spėjusius nusistovėti mitus apie save pačius.

Todėl nenustembame sužinoję, kad tik penktadalis Lietuvos piliečių yra įsitraukę į kokių nors nevyriausybinų organizacijų veiklą, kad daugumai savanoriška veikla atrodo tinkama ir kilni, tačiau „niekas nepakviečia“, o socialiniai tinklai provincijoje yra daug glaudesni ir artimesni, nors kartu ir uždaresni nei didmiestyje. Tačiau kartu galime atrasti, kad net ir nesusiformavusios kolektyvinio veikimo tradicijos turi erdvės rasti, nes mūsų visuomenė vis dėlto nėra tokia autonomiška ar susvetimėjusi, kaip įsivaizduojama – „mobilizacinis potencialas“ yra ir tinkama iniciatyva galėtų jį išjudinti. Lygiai taip pat nedidelė paslaptis yra labai mažas Lietuvos gyventojų aktyvumas rinkimuose, tačiau studijoje atskleidžiama, kad tai susiję ne su pasyvumu ar nesidomėjimu politika, o kaip tik su domėjimusi ja ir gana kritišku požiūriu į politikų veiklą.

Arba jau tapo įprasta kritikuoti visuomenę, kad ši vis mažiau skaito laikraščius, tačiau labai retai atkreipiamas dėmesys į prastą laikraščių kokybę, o dar rečiau į tai, kad skaitytojai tai suvokia. Arba „visi žino-

me“, kad su giminaičiais, jei nenori turėti konfliktų ar net prarasti ryšių, neverta ginčytis apie politiką, bet vėlgi retai atkreipiame dėmesį į tai, kad pripažindami skirtingų nuomonių buvimą, vis dar nemokame gyventi su jomis, priimti jas ir diskutuoti dėl jų. Pagaliau, nepaisant apklausose nuolat pastebimo patriotizmo nuosmukio ir ypač kritiško požiūrio į savo valstybę, dauguma lietuvių vis dar didžiuojasi ja, nors ir nebūtinai būtų pasiryžę mirti dėl jos. Tai tik keletas labai bendrų išvadų, kurios turėtų paskatinti labiau pasigilinti į smulkesnius knygos siužeto vingius.

Ką pačios autorės pamatė nupiešusios visus žemėlapius ir sudėjusios juos vieną ant kito? Iš tiesų labai problemišką Lietuvos pilietiškumo paveikslą: čia vyrauja susvetimėjimas ir „bejėgiškumo sindromas“, noras išsisukti nuo pareigų, drovumas ir „nedalyvavimo“ normos, nepasitikėjimo kultūra ir vis stiprėjantis jaunimo instrumentalizmas, diskusijų erdvės – tiek fizinės, tiek socialinės – nebuvimas ir žiniasklaidos bejėgiškumas, neatsakingumas. Randama labai mažai duomenų, leidžiančių kalbėti apie mūsų visuomenės bendrumo jausmą ir kolektyvinės tapatybės pajautimą. Šiame kontekste pabrėžtinai optimistiška atrodo išvada, kad potencialo pilietinei visuomenei įgyti galią yra. Lietuvos piliečiai palaiko demokratiją, o „[n]e kartą pastebėtas didelis visuomenės palankumas stipriam lyderiui (...) rodo ne tiek pritariamą diktatūrai, kiek moralinių autoritetų ar stiprios valstybės lūkestį“ (267 p.).

Pusiaus pusiaus ar pusiaus tuščios stiklinės problema gana dažna. Todėl lygiai taip pat polemizuojant su autorėmis galima klausti, ar moralus stiprus lyderis, pamažu ribojantis tam tikras teises ar keičiantis institucinę valdžios padalijimo struktūrą, bet darantis „gera žmonėms“, netaptų nesunkiai priimtinas tiems patiems demokratiją remiantiems piliečiams. Mano įsitikinimu, problema ta, kad demokratija, kaip, beje, ir pilietinė bendruomenė, yra išmokta, „iš viršaus“ nuleista sąvoka, kurios prasmė dažnai paskęsta kasdienėje politinio diskurso šnekoje. Tai idealas, kurio reikalingumas kasdienybėje dažnai tampa nebeaiškus. Mat ne tiek žinant, kas yra demokratija ar kokia turi būti

pilietinė visuomenė, bet daug labiau išmanant, kaip išnaudoti šių institutų teikiamas galimybes, piliečiams abstrakčios „tuščios“ sąvokos galėtų tapti prasmingos. Nuolatinis švietimas, praktinių įgūdžių ugdymas atrodo aiškiausia, turinti ilgalaikių padarinių strategija, kurią įmanoma įgyvendinti „iš apačios“.

Monografijoje ne tik nupieštas žemėlapis, autorės taip pat pamėgino rasti būdų situacijai taisyti. Be gyventojų švietimo, buvo paminėta savivaldos stiprinimas, savanoriško sektoriaus plėtra, partinės sistemos konsolidacija, žiniasklaidos kokybės kėlimas. Studijoje apie tai neužsimenama, bet čia norėtusi atkreipti dėmesį į šių pasiūlymų paradoksalumą: beveik visų rekomenduojamų priemonių turi imtis valdžios institucijos. Jos turi, pavyzdžiui, sudaryti sąlygas plėtoti savanorišką sektorių ar gerinti žiniasklaidos kokybę. Net ir partinės sistemos konsolidacija visų pirma priklauso nuo jau susikūrusių ir institucionalizuotų politinių partijų, kurios „turėtų ryžtis keistis savo veiklos būdus ir rinkėjų pritraukimo strategiją“, „rūpintis savo vidinės struktūros ir narių motyvacijos stiprinimu“ (271 p.). Taip gal ir sąmoningai nesiekiant parodoma, kad pokyčiai įmanomi iš esmės tik instituciniu būdu, dažniausiai kuriant ar keičiant įstatymus. Kitaip tariant, viešojo valdžia privalo užsiauginti tokią visuomenę, kuri savo ruožtu būtų pajėgi ją kontroliuoti ir kelti tikslus bei formuluoti bendro gėrio supratimą. Taigi pilietiškumas lyg ir turi formuotis apačioje, bet svarbiausios prielaidos tam turėtų būti institucinės ir iš esmės kuriamos iš viršaus.

Taip institucinė prieiga, kuri monografijos pradžioje buvo atmesta kaip negalinti paaiškinti svarbiausių valstybės problemų, tampa irgi svarbi sprendžiant demokratiškumo, pilietiškumo klausimus. Net jei kai kurios institucinės normos ir procedūros atrodo dirbtinės ir paimtos iš kitos tradicijos, net jei kartais susidaro išpūdis, kad jos neveikia, jos yra būtina prielaida pilietiškumui formuotis. Tačiau lygiai taip pat tinkamai veikiančios institucijos gali būti sėkmingo pilietinio veikimo padarinsys. Taigi analizuojant socialinį gyvenimą susiduriama su nuolatinio metodologiniu klausimu – kaip vyksta pokytis? Ar jam

gali turėti įtakos veikėjai tvirtai susiformavusioje santykių struktūroje, ar pirmiausia turi pakisti struktūrinės sąlygos, kurioms esant bus galimas kitokio pobūdžio veikimas? Kaip tik dėl šios dilemos demokratijos ir demokratėjimo tyrimuose sunku visiškai atmesti institucijų (struktūrų) vaidmenį.

Aptariama knyga, be abejo, ir nesiekia pateikti atsakymų į tokio pobūdžio klausimus, bet jos pranašumas, kad ji palieka erdvės šiems klausimams kilti. Pavyzdžiui, galima atkreipti dėmesį į dar vieną aspektą, susijusį su pilietiškumo brandumu valstybėje – elito vaidmenį ir jo vertybes. Politinis elitas, būdamas tos pačios visuomenės dalis, kartu yra ypatinga politinė kategorija (grupė), galinti būti ir pilietinės visuomenės „geriausioji dalis“, ikūnijanti visas jos vertybes, bet tai taip pat gali būti grupė žmonių, kurie leidžia susidaryti takoskyrai, įvardijamai kaip „elitas ir runkeliai“. Kitaip tariant, vėl tenka grįžti prie lyderystės problemos ir klausimo, kaip valstybėje gali subręsti ne tiek stiprūs ar moralinį autoritetą turintys, o pilietiški lyderiai, kurie ne nurodytų, kaip gyventi, ne padarytų gyvenimą geresnį, o sudarytų sąlygas kartu kurti bendrą gėrį.

Taiigi akivaizdu, kad pjūvių bet kokiame visuomenės žemėlapyje yra begalė. Monografijos apie pilietinę ir vis dar Lietuvoje neatrastą galią autorės parodė, kaip nubraižyti socialinius žemėlapius taip, kad paini, atrodytų, beveik neįveikiama problema – pilietinės visuomenės sukūrimas Lietuvoje – taptų suvokiama, įmanoma apibūdinti, išanalizuoti ir galbūt netgi išsprendžiama – tai yra tokią visuomenę vis dėlto įmanoma sukurti.

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ